

İslâm Hukukunda İctihad Farklılığının Pratik Değeri

Dr. Süleyman TAŞ

Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet Akademisi
Presidency of Religious Affairs Religious Academy
Kocaeli / TÜRKİYE

suleymantas@hotmail.com | orcid.org/0000-0003-2905-5622

Özet

Dinin bir tür yorumu olan fikhî mezheplerin dindeki gerçek konumu ve Müslümanlar tarafından konumlandırıldığı yeri hakkında geçmişten günümüze birtakım farklı yaklaşımlar sergilenmekte, bu konuda bazı kimselerin tefrite, bazılarının ise ifrata düştüğü gözlemlenmektedir. Nitekim din adına konuşan bir kesim, mezheplerin dinde yeri olmadığını; dolayısıyla bir Müslümanın herhangi bir mezhebe bağlanmasının yanlış olduğunu savunurken bazıları ise mezhebi din ile özdeşleştirmekte; İslâm dinini kendi mezhebinden ibaret saymaktadır. Her iki tutum da uç fikirler olup biri dinî hükümlerin sahih şekilde uygulanabilmesine, diğeri ise fikhin işlevselliğine zarar vermektedir. Çalışmamız mezheplerin dindeki doğru konumunun belirlenmesini ve ictihad farklılıklarının İslâm şeriatının kolaylık prensibine katkısını pratik örneklerle açıklamayı amaçlamaktadır.

Konuyla alakalı olarak mezhep, ictihad, taklid ve telfike dair birçok makale bulunsa da mevcut çalışmalar konuyu kendi bünyesinde incelemekte, mezheplerin dinde konumlandırılmasına ve ictihad farklılığının pratik hayata etkisine yeterince değinmemektedir. Bu makalenin hazırlanmasında ise asıl amaç “ictihad farklılığının pratik değeri” konusudur. Ancak konunun anlaşılması adı geçen kavramların anlaşılmasına bağlı olduğu için bu kavramlar hakkında birtakım açıklamalar yapılması gerekli görülmüştür.

Geliş/Received: 06.07.2024 | **Kabul/Accepted:** 18.12.2024 | **Yayın/Published:** 30.12.2024

Atf/Citation: Taş, Süleyman. “İslâm Hukukunda İctihad Farklılığının Pratik Değeri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 44 (Aralık 2024), 331-364./ Taş, Süleyman. “The Practical Value Of Ijtihad Differences In Islamic Law”. *Journal of Islamic Law Studies* 44 (December 2024), 331-364.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1511692>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Süleyman TAŞ | CC BY-NC-ND 4.0 International

Makalede, mezheplere bağlılığın mahiyeti incelenerek belli bir mezhebe mensup kimselerin farklı bir mezhebi taklit ölçüsü izah edilmeye çalışılmıştır. Müslümanların belli bir usul dairesinde sahih olarak dini yaşayabilmesi için belli bir mezhebe bağlanmasının gerekliliği savunulmuş, ancak mezheplerin din ile özdeş olmadığına vurgu yapılmıştır. Kitap ve sünnete aykırı olmadığı müddetçe mezheplere bağlılık hususunda ifrat ve tefritten uzak, orta bir yol tutulması gerektiği savunulmuştur. İhtilafın pratik değeri ön plana çıkarılmış ve ictihad farklılığının nasıl rahmete dönüştüğü ibâdât, muâmelât ve münâkehât alanlarından örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada klasik ve güncel kaynaklardan istifade edilerek, önce mezhep ve ictihad kavramları açıklanmıştır. Sonra bir mezhebe bağlanmanın zorunlu olup olmadığı, mezhepler arasında intikalin imkânı ve farklı mezhepleri taklid edebilmenin şartları anlatılmıştır. Son olarak, farklı konulardan örnekler verilerek güncel hayatta sıklıkla karşılaşılan bazı zorlukların ictihad farklılığından faydalanarak aşılabileceği açıklanmaya çalışılmıştır.

Netice olarak, fikhî mezheplerden birine bağlı olmak teorik olarak İslâm'ın şartı olmasına rağmen Müslüman kimsenin belli usuller çerçevesinde sahih olarak dini yaşayabilmesi için bir mezhebe bağlanması zarureten gerekli görülmektedir. Mezheplerin teşekkül sürecinden günümüze dek teamüller bu yönde cereyan etmiş, âlimlerin neredeyse tamamı bu doğrultuda hareket etmişlerdir. Fakihler; müctehid, mukallid ve müttebi gibi kategorilere ayrılmış, müctehid ve delilden anlayabilen âlimlerin bir başkasının görüşünü taklid edemeyeceği, deliline inandığı görüş doğrultusunda amel etmesi ve fetva vermesi gerektiği belirtilmiştir. Avamın ise belli bir mezhebi olmadığı, onun mezhebinin soru sorduğu ve cevabına güvendiği müftüsünün mezhebi olduğu söylenmiştir. Bağlı olduğu mezhebin delili zayıf iken delilden anlayan bir fakihin körü körüne bir görüşe bağlı kalması anlamına gelen taassub yerilmiş, kalbin kanaat getirdiği delilin arkasında durma ve onu savunma anlamına gelen salâbet ise övülmüştür. Dolayısıyla kişinin mensup olduğu mezhebe bağlı kalması asıl olmakla birlikte bazı durumlarda ve bazı şartlarla farklı mezhepleri taklid etmesi mümkündür. Nitekim Allah Teâlâ kullarını İslam dinine, Kur'ân ve sünnete bağlı olmaya mecbur etmiş fakat belli bir mezhebe mecbur etmemiştir.

Fikhî meselelerde âlimlerin kanaatlerinin farklılık arz etmesi ümmet için bir rahmet olarak görülmüştür. Kolaylık/kolaylaştırıcılık ve uygulanabilirlik, İslâm hukukunun en temel prensiplerinden sayılması münasebetiyle İslâm âlimlerinin farklı kanaatleri, zamanımızda karşılaşılan güncel problemleri çözmede rahmet olarak algılanmalı ve Müslümanların sorunlarına yine İslâm şeriatının maksadına uygun ictihadlarla çare aranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Mezhep, İctihad, Taklid, Telfik.

The Practical Value Of Ijtihad Differences In Islamic Law

Summary

From past to present, diverse perspectives have been articulated concerning the authentic status of jurisprudential schools, regarded as a form of religious interpretation, within the religious domain and the perception attributed to them by Muslims. In this context, it is noteworthy that certain perspectives tend towards negligence (tafrit), while others incline towards extremeness (ifrat). Our study aims to delineate the correct position of schools within religion and elucidate through practical examples, the contribution of differences in jurisprudential interpretation to the principle of ease in Islamic jurisprudence.

While there are numerous articles related to the topics of ijthad, Madhhab (jurisprudential school), talfiq, and taqlid, existing studies tend to examine these issues in isolation without sufficiently addressing the positioning of jurisprudential schools within religion and the practical implications of differences in legal interpretation. Our primary aim, however, is to provide a foundational groundwork for the subject of the 'practical value of ijthad differences,' briefly touching upon these matters.

Our primary objective is to underscore the practical significance of religious diversity and elucidate how variations in legal interpretation can be a source of divine compassion. We have then delved into whether it is obligatory to adhere to a specific madhhab, the possibility of transitioning between madhhabs, and the conditions for following different madhhabs. As a conclusion, it can be said that theoretically, being affiliated with a specific jurisprudential madhhab is not a requirement of Islam. However, for a Muslim to authentically practice their religion within a defined methodology, it is considered necessary, as a matter of practicality, to adhere to a madhhab.

From the formation of madhhabs to the present day, conventions have followed this course, with almost all scholars adhering to this principle. Jurists have categorized themselves into various categories such as mujtahid, muqallid, and muttabe'. It has been stipulated that a mujtahid, someone capable of deriving legal rulings from evidence, should not blindly follow the opinions of others but act and issue fatwas in accordance with the view they believe in, based on their understanding of the evidence. It has been argued that ordinary individuals do not adhere to an independent jurisprudential school of thought; rather, their school is that of the mufti to whom they pose questions and in whom they place their trust. While adhering to one's affiliated madhhab is the primary practice, it is also possible, under certain circumstances and conditions, to follow different schools of thought. Indeed, Allah has not obliged his servants to strictly adhere to any madhhab of thought.

The Sharia characteristics include the principle that it should be facilitative as long as it does not contradict clear texts, be practical, and be adaptable to the conditions of the time. Sharia features include the principle of being facilitative, applicable, and appropriate to the circumstances, as long as it does not contradict the clear texts.

It is to the advantage of the Ummah that the opinions of mujtahids differ on fiqh issues for which there is no clear provision in the Quran and Sunnah. Differences in ijtihad appear as a mercy in solving current problems encountered with changing social conditions and contribute to the features of ease, flexibility, and applicability, which are the general principles of Islamic Sharia. Performing the pilgrimage, down payment, inflation difference, court divorces, and combining prayers in case of travel and illness are just some of the examples where this conflict as mercy is reflected in practice.

Keywords: Islamic Law, Sect, Ijtihad, Taqlid, Talfiq.

Giriş

Kur'an ve sünnet tüm sünnî mezheplerin ittifakıyla İslâm dininin en temel iki kaynağıdır. Hz. Peygamber kendisine indirilen vahiy ile amel ediyor, vahyin canlı örneği olarak İslâm'ı temsil ediyordu. Müslümanlar gerek ibâdât, gerek muâmelât, gerekse ahlak konularında onu örnek alıyor; dini, asıl kaynağından bizzat öğreniyor ve o doğrultuda hareket etmeye çalışıyordu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bildikleri oranda Kur'an ve sünnetle amel ettiler, bilmedikleri hususlarda ise birbirlerine veya âlim sahabilere sorarak bir müddet problemlerini çözdüler.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde, özellikle İslâm'ın üç kıtaya yayılması ve Müslümanların farklı kültürlerle buluşmasıyla yeni soru(n)larla karşılaşmak kaçınılmaz oldu. Tabiûn döneminden itibaren insanlar bilmedikleri meseleleri âlimlere sordular. Âlimler ise Kur'an ve sünnette açıkça belirtilmemiş meseleleri Kur'an ve sünnetin ruhuna göre, belli bir usul çerçevesinde anlamaya çalıştı ve kanaatleri doğrultusunda fikir beyan ettiler. Kıraat, hadis, kelâm ve fıkıh alanında bazı mektepler/okullar oluştu. Özellikle bir bölgede fıkıh alanında bazı şahsiyetler üstün meziyetleri ve fikhî dehaları sayesinde ön plana çıkarak genel kabul gördü; ulemânın ve halkın teveccühünü kazandı. Ders halkalarında yetişen talebelerin bu görüşleri savunması ve farklı iklimlere aktarmasıyla kendiliğinden fikhî mezhepler oluştu. Dört meşhur mezhep imamı dışında Mücâhid (ö. 103/721), Şa'bî (ö. 104/722), Atâ (ö. 114/732), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Osman el-Bettî (ö. 143/760), İbn Şübrüme (ö. 144/761), Evzâî (ö. 157/774), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923), Leys b. Sa'd (ö. 175/791), Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) bunlardan bazılarıdır. Sonraki dönemlerde çoğu mezhepler usul ve fûrûnün tedvin edilmemesi, görüşlerinin şöhret bulmaması ve savunucularının kalmaması sebebiyle inkıraz uğrayarak geçerliliğini yitirdi.

Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) mezhepleri ise tedvin edilerek çok sayıda müctehid ve fakih tarafından savunularak sistemli şekilde günümüze ulaşmıştır. Bu mezheplerin usullerinin yerleşmiş olması, değişen zaman şartlarında karşılaşılan fikhî sorunlara çözüm bulma kabiliyetini koruyabilmelerini sağlamış, böylece ümmetin büyük çoğunluğu nazarında itibar edilmiş, nihayet ehl-i sünnet âlimlerince amelî alanda bu dört mezhep muteber fıkıh mezhepleri olarak taayyün etmiştir.

Mezheplerin meşruiyetinin ve mezheplere bağlılığın sınırlarının tartışıldığı şu günlerde bu çalışmayla herhangi bir Müslümanın bir mezhebe bağlanmasının gerekli olup olmadığı, bağlı bulunduğu mezhebe iltizam şartı gerekip gerekmediği, mensup olduğu mezhepten başka bir mezhebi taklid edip edemeyeceği, buna bağlı olarak da farklı icthadların dinî ve sosyal hayata katkısı araştırılacaktır. Konuyla alakalı klasik kaynaklar dışında İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *er-Reddû ala men ittebe'a ğayra'l-mezâhibi'l-erbe'ati*,¹ İmam Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *el-Mîzânü'l-kübrâ*,² İbn Molla Ferruh'un (ö. 1061/1651) *el-Kavlü's-sedîd fi ba'di mesâilil-ictihadi ve't-taklid*,³ Abdülganî en-Nâblusî'nin (ö. 1143/1731) *Hulâsatü't-tahkik fi beyâni hükmi't-taklidi ve't-telfik*⁴ gibi eserler bulunmaktadır. Ayrıca Wael b. Hallaq, "İctihat kapısı kapandı mı?", İbrahim Kâfi Dönmez "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı", Ahmet Yaman "Fetva ve Mezhep", Ahmet Aydın "Taklid Kavramına Dair Tartışmalardan Biri Olarak Mezhepler Arasında İntikâl Meselesi", Emrah Demirtaş, "İslâm Hukukunda Telfik Nazariyesi" gibi makaleler yazmışlardır. Bu çalışmalar konuyu kendi bünyesinde incelese de mezheplerin dinde konumlandırılmasına ve icthad farklılığının pratik hayata etkisine yeterince değinmemektedir. Biz ise asıl amacımız olan "icthad farklılığının pratik değeri" konusuna altyapı hazırlayacak şekilde icthad, mezhep, fetva, taklid, telfik gibi konulardan kısaca bahsedeceğiz. Sonrasında bir mezhebe bağlanmanın zorunlu olup olmadığını, mezhepler arasında intikalin imkânını ve farklı mezhepleri taklidin şartlarını inceleyeceğiz. Bu şartlar arasında en fazla tartışılan konulardan biri olması münasebetiyle telfik konusuna özellikle değineceğiz. Son olarak asıl amacımız olan; fikhî alanda

¹ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî, *er-Reddû ala men ittebe'a ğayra'l-mezâhibi'l-erbe'ati* (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1999).

² Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısırî, *el-Mîzânü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 1/29-58.

³ Muhammed b. Abdülazîm el-Mekkî el-Haneffî er-Rûmî el-Morovî İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd fi ba'di mesâilil-ictihadi ve't-taklid* (Küveyt: Dâru'd-Da'vet, 1988).

⁴ Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî, *Hulâsatü't-tahkik fi beyâni hükmi't-taklidi ve't-telfik* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2017).

müctehidlerin kanaat farklılığının rahmet olarak karşımıza çıkmasına güncel meselelerden örnekler sunacağız.

1. Mezhep

Sözlükte “gitmek” anlamındaki zehâb kökünden hem masdar hem de “gidecek yer ve yol” manasında mekân ismi olan mezhep kelimesi, terim olarak “dinin aslî veya fer’î hükümlerinin dayandığı delilleri bulup, bu delillerden hüküm çıkarmada otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüş ve yorumların tamamı veya belirledikleri sistem” diye tanımlanabilir.⁵

Tanımdan da anlaşıldığı üzere mezhep dinin bir türlü yorumu konumundadır. Dinî konularda Kuran, sünnet ve icmâ ile sabit muhkem hükümler olduğu gibi ictihada mahal olan nazarî hükümler de bulunmaktadır. Bu hükümler beşerî kaynaklı olması cihetiyle farklı kanaatlere imkân tanıdığından dinle özdeşleştirilmemekte ve anlayış farklılıkları sebebiyle Sünnî mezhepler birbirini inkâr etmemektedir. Örneğin; “*وَافْسَحُوا*”⁶ ayetinden tüm mezhepler abdestte başa mesh etmenin farz olduğunu anlamış fakat mesh edilecek miktar hakkında farklı kanaatlere varmışlardır. Ayetin ibaresi gramer ve semantik açıdan yoruma açık olması münasebetiyle mezhepler kendi görüşlerini gerekçelendirirken farklı düşünen mezheplere aklî ve naklî delillerle cevap vermiş; genellikle onları farklı yorumları sebebiyle cehaletle veya sapkınlıkla suçlamamıştır.

Bir Müslümanın dört mezhepten birine bağlı olmasının gerekliliği tartışılmış, bazıları tevhid, nübüvvet ve ahiret inancının Müslüman olmak için yeterli olduğunu, Hz. Peygamber zamanında mezhep olmadığını, dolayısıyla herhangi bir mezhebe bağlanmanın şart olmadığını savunmuşlardır.⁷ Ehl-i sünnetin de genel olarak kabul ettiği iman şartları arasında böyle bir şart (dört mezhepten birine bağlı olma şartı) zikredilmemesi bunun imanla bir alakası olmadığını destekler mahiyettedir. Nitekim Allah Teâlâ’nın, kullarını Hanefî, Şâfiî, Mâlikî veya Hanbelî olmakla mükellef tuttuğuna dair bir delil bulunmamaktadır. Ancak İslâm âlimleri bir Müslümanın belli bir usul daireesinde sahih olarak dini yaşayabilmesi için bir mezhebe bağlanmasının gerektiğini belirtmiş,⁸ hatta bu konuda müstakil eserler kaleme almışlardır.⁹

⁵ bk. İlyas Üzüüm, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Haziran 2023).

⁶ el-Maide 5/6.

⁷ bk. Şa’rânî, *el-Mîzânü’l-kübrâ*, 1/44; Hasan Onat – Sönmez Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 37; https://www.youtube.com/watch?v=kinoOZrBhGA&ab_channel=EmreDorman (Erişim 10 Aralık 2024).

⁸ bk. İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü’s-sedîd*, 32; en-Nâblusî, *Hulâsatü’t-tahkik*, 4-9.

⁹ Bu konuda geniş bilgi için İbn Receb el-Hanbelî’nin “*er-Reddü ala men ittebe’a ğayra’l-mezâhibi’l-erbe’ati*” kitabına müracaat edilebilir.

Bir mezhebe bağlanmayan kişi dinin zaruriyyâtına inanmışsa elbette Müslümandır; fakat her müslüman Kitap ve sünnette sarih bir şekilde zikredilmeyen bir hükmü kendi gayretiyle anlayabilme kudretine sahip değildir. Aslında sadece Kur'an ve hadis bilgisi de bunun için yeterli olmamaktadır. Kişi ya ictihad melesesine sahip olup kendisi bu hükümleri bizzat edille-i şer'iyyeden istinbat edecek ya da bir müctehidi taklid etmek, yani ona tabi olmak zorunda kalacaktır.¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de emir ve yasaklar genelde “*namaz kılın*”, “*zekât verin*”, “*hac farzdır*”, “*riba haramdır*” şeklinde icmâlen zikredilir. Fakat namazın ne şekilde kılınacağı, farzları, rekât sayıları, namazı bozan şeyler, zekâtın şartları ve miktarı, haccın hükümleri, ribanın mahiyeti vs. tafsilatlı bir şekilde açıklanmaz. Kendi başına bunları belirlemeye ve uygulamaya çalışan kimse müctehid değilse çaresiz kalacağı için bir bilene sormak zorundadır¹¹ ki bir mezhebe tabi olmak bundan farklı bir durum değildir.

2. İctihad

İctihad; nassın lafız ve manasından hareketle, nas bulunmadığında da çeşitli istinbat metotları kullanılarak şer'î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşma çabasıdır.¹² Hakkında açık nass (Kitap, sünnet ve sarih icmâ) bulunan bir alan ise ictihad mahalli değildir.¹³ Bu melekeye sahip kişiye müctehid denilir.

İctihatta bulunabilmek için Arapçayı iyi bilmek, en azından ahkâm bildiren ayet ve hadisleri, ayetlerin sebab-i nüzul ve vürûdunu, nâsih-mensûh, siyak-sibak, cerhta'dîl ilimlerini ve üzerinde icmâ edilen meseleleri bilmek, ayrıca istinbat melesesine sahip olacak derecede donanımlı olmak gerekmektedir.¹⁴

Müctehidler hükme ulaşmada bağımsız veya belli bir usule tabi olma itibariyle; mutlak müctehid, mezhepte müctehid, meselede müctehid, ashab-ı tahrîc, ashab-ı tercih ve ashab-ı temyîz şeklinde tasnif edilmişlerdir. İctihad derecesine ulaşamayan fakihleri ashab-ı taklîd takip eder.¹⁵ Bu fakihlerin dışında bir de ‘müttebi’ kavramı vardır ki delilden anlayabilen, delilleri inceleyerek bir kanaate varan ve ikna olduğu görüşü

¹⁰ bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 3/438.

¹¹ Ayet-i kerimede; “*Bilmiyorsanız zikir (ilim) ehline sorunuz*” buyurulmuştur. en-Nahl 16/43; el-Enbiya 21/7.

¹² H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Haziran 2023).

¹³ bk. Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 58.

¹⁴ bk. Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alf b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzak Afîfî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts), 4/163-164; Abdülaziz Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.), 4/15.

¹⁵ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî (Ukûd)*, thk. Şenol Saylan (İstanbul: Merkezü'l-Buhûsi'l-İslâmîyye, 2020), 75.

tercih edenlerdir. Bunların da delile bakmadan bir kimseyi taklid etmelerinin câiz olmadığı söylenmiştir.¹⁶ Yine ictihadın fikhın tüm konularına şümulü veya bazı konularıyla sınırlılığı itibariyle müctehidler; mutlak ve mukayyed müctehid olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.

Zamanımızda mutlak veya mukayyed ictihad (tecezzî) imkânı tartışılmış, kimi âlimlerce hicri 4., 6. veya 7. asırdan itibaren ictihad kapısının kapandığı iddia edilmiştir.¹⁷ Çoğu âlimlere göre ise; şer'î bir engel bulunmamakla birlikte günümüz sosyal şartlarında mutlak manada müctehid yetişebilmesi zor görülmüş, bu nedenle yetersiz kişilerin ictihad iddiasıyla İslâm fikhını kirletmelerinin önünü kesmek ve cüretlerini kırmak sâikiyle "ictihad kapısının kapandığı" söylemini geliştirdikleri ifade edilmiştir. Fikhın miras, vakıf, iktisat gibi hususî alanlarıyla ilgili mukayyed ictihadın imkânına ise genelde bir engel görülmemiştir.¹⁸

Zamanımızda yeni karşılaşılan fikhî bir meselede hukukçuların konu hakkında bir kanaate ulaşma yönünde sergiledikleri ameliyelere ictihad denilip denilemeyeceği yönündeki tartışmalar da ictihadın mahiyeti, müctehidin şartları ve ictihad kapısının kapanması çevresindeki hilafın uzantısıdır. Yani; çağdaş hukukçuların güncel problemler hakkında murad-ı ilahiye anlama yönündeki çabalarının ictihad kapsamına girip girmediği tartışılmıştır. Karşılaşılan güncel bir mesele hakkında delilleri inceleyerek ve mezhep imamlarının usulünü uygulayarak veya yeni meseleyi kendisine emsal teşkil edecek mevcut bir ictihada uygulayarak bir kanaate ulaşmak elbette müctehidlerin yaptığına benzer bir ameliyedir. Bu ameliye o hukukçunun klasik manada müctehid olmasını gerektirmez. Ayrıca çağdaş hukukçuların ictihad veya müctehidlik iddiası da yoktur. Usulcüler, *tahrîcü'l-menât* ve *tenkîhu'l-menât*'tan farklı olarak *tahkîku'l-menât* ictihadının zorunlu ve sürekli olduğunu belirtmişlerdir. Şer'î hükümlerin uygulamasına ilişkin olan bu tür ictihad müftü, hâkim, nâzır ve mükellefler için söz konusudur.¹⁹ Kanaatimizce bu ameliyeye ıstilahî manada ictihad diyemesek de -Müslümanların amelî bir problemini çözme adına cehd ve gayret içermesi cihetiyle- en azından lugavî manada ictihad diyebiliriz. Zamanımızda güncel problemleri çözmeye ferdî ictihattan

¹⁶ bk. İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 34-35; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* 3/438; Mümin Çevik, *İslâm Hukukunda İctihad, Mezhep Taassubu ve Osmanlı Uygulaması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 160; Hayrettin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad* (İstanbul: İfav Yayınları, 1996), 206.

¹⁷ bk. Wael b. Hallaq, "İctihad Kapısı Kapandı mı?", çev. Kamil Yelek - Enes Eryılmaz, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 458.

¹⁸ Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz, fi usûli'l-fikh* (İstanbul: Dersaadet, 1976), 405-409.

¹⁹ Ziyade bilgi için bk: Apaydın, "İctihad".

ziyade heyet icthadı denilen kurul kararları daha güvenilir kabul edilmekte ve tavsiye edilmektedir.²⁰

İbn Âbidîn, zamanımızda müctehid bulunmadığını, icthad yolunun mesdud değil (yani kimse tarafından kapatılmış olmayıp) münsed olduğunu (doğal olarak kendiliğinden kapandığını), artık sırf mukallidlerin varlığından söz edilebileceğini, eski fakihlerce gerekli tercihlerin yapıldığını ve bugün o tercihlere uyulması gerektiğini söyler.²¹ Salâh Muhammed Ebu'l-Hâc, İbn Âbidîn'e ait olan *Şerhu Ukûdi resmî'l-müftî* adlı eserin şerhinde buna şöyle itiraz eder:

*Bu, vakıya aykırıdır; zira icthadı söndürür, fıkı pasifleştirir ve fıkıh ilmine ait eserleri tarih kitabına çevirir. Burada müctehid müftiden Kudurî, Kâdîhan, Merginanî, Pezdevî gibi tercih ehli sayılan müctehidler kask edilmiyor olsa gerektir. Zaman şartlarına göre bu alanda ihtisas ehli âlimler de tercih edebilir olmalıdır. Aslında İbn Âbidîn kendini taklid ehli sayarken tevazu yapmaktadır. Onun kitaplarını incelediğimizde tercih ehli dediğimiz imamların yaptığıнын aynısını kendisi de yapmıştır. Bunu herkes bilir.*²²

Ebu'l-Hâc bazılarının; “bir fakih ya mutlak müctehiddir ya âmmîdir/mukalliddir” sözünü yanlış bularak; icthadın çok dereceleri olduğunu söylemektedir.²³

3. Taklid

Taklid; “bir âlimin icthadı bir meseleye dair görüşünü delilsiz kabul etmek” demektir.²⁴ Bir mezhep imamına tâbi olmaya taklid denildiği gibi geçici olarak başka bir imamın görüşüne göre amel etmeye de taklid denilmektedir.

3.1. Müctehidin Bir Başka Müctehidi Taklid Etmesi

Bir müctehidin başka bir müctehidi taklid edebilmesi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş Ebû Hanife'den bu konuda her iki yönde (yani taklid edebileceği veya edemeyeceği yönünde) nakilde bulunulmuştur.²⁵ İmam Ebû Hanife'nin söz ve fiilleri incelendiğinde buna karşı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisi: *إذا صح الحديث فهو مذهبي* “Hadis sahih olduğunda o benim de mezhebimdir” demiştir. Bu söz tüm mezhep

²⁰ bk: M. Bülent Dadaş, “Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İctihadı ve İslâm Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri”, *Bilimname* 28 (2015/1), 328.

²¹ İbn Abidîn, *Ukûd*, 119.

²² bk. Muhammed Salâh Ebu'l-Hâc, *İs'âdü'l-müftî şerhu Ukûdi resmî'l-müftî* (Amman: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2018), 397-398.

²³ bk. Ebu'l-Hâc, *İs'âdü'l-müftî*, 412.

²⁴ bk. Eyüp Sait Kaya, “Taklid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Haziran 2023).

²⁵ İbn Abidîn, *Ukûd*, 127-128.

imamlarından da işitilmiştir.²⁶ Fakihlerin fer'î meselelerdeki ihtilafının rahmet olduğunu bilen İmam, aslında bu sözle talebelerine; “Delili görürseniz o benim de mezhebimdir” demek istemiştir.²⁷

Rivayete göre İmam Ebû Hanîfe çamurda oynayan bir çocuğu düşmemesi için uyardığında çocuk ona; “*Asıl sen kendine dikkat et; âlim düşerse âlem düşer*” demiştir. Bunun üzerine İmam talebelerine; “*Delili görürseniz o sözü alın*” demiştir.²⁸ Böylece kendi mezhebine mensup müctehidlerin önünü açmış, onları kendi görüşüne tâbi olmaya zorlamamış, delile ve doğru arayışına yönlendirmiştir. Onlara bu genişliği sağlamakla mezhebini de genişletmiş, delile dayanarak başka bir müctehidin sözünü taklid edeni de mezhep olarak kucaklamıştır.²⁹

Ebû Yûsuf'a göre bir müctehidin başka bir müctehidi taklid etmesinin câiz olmadığı söylense de onun hakkında anlatılan meşhur fareli kuyu meselesi bu iddia ile çelişmektedir. Nitekim o, Cuma namazı kıldırdıktan sonra abdest aldığı kuyudan fare ölüsü çıktığını söylediklerinde: “*Biz de Medine ehli kardeşlerimizi taklid ederiz; su iki kulleye³⁰ ulaşırsa necaset taşmaz*” demiştir.³¹ Ebû Yûsuf'un bu şekilde altı ay kadar takliden amel ettiği söylenir.³²

İmam Muhammed'den; “bir müctehidin kendisinden daha âlim olduğuna inandığı veya görüşleri uyuştuğu başka bir müctehidi taklid edebileceği” nakledilmiştir.³³ Nitekim onun ictehadlarına baktığımızda Hanefî müctehidi olmasına rağmen bazı görüşlerinin (örneğin; kurban kesmenin vacip değil, müekked sünnet oluşu) İmam Şâfiî ile örtüştüğü görülmektedir. Bu onu Hanefî olmaktan da çıkarmamıştır.

İmam Muhammed'in “görüşleri uyuştuğu takdirde başka bir müctehidi taklid edebileceği” ifadesine benzer sözler Kaffâl (ö. 417/1026), Ebû Ali (ö. 430/1039), Kâdı Hüseyin (ö. 462/1069) gibi Şâfiî müctehidlerden de işitilmiştir. Nitekim onlar; “*Biz aslında Şâfiî'yi taklid etmiyoruz; görüşlerimiz uyuşuyor*” demişlerdir.³⁴

²⁶ İbn Abidîn, *Ukûd*, 110.

²⁷ İbn Abidîn, *Ukûd*, 108; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/68.

²⁸ İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtar*, 1/66.

²⁹ bk. Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî, *el-Hâvî'l-kudsî fi'l-furû'*, thk. Dr. Salih Ali (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2011), 2/563.

³⁰ Kulle eski bir hacim ölçüsüdür. Kulleteyn (iki kulle) 200 veya 260 litre civarındadır.

³¹ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/330; İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 104.

³² İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 1/107.

³³ İbn Abidîn, *Ukûd*; 127-128.

³⁴ İbn Abidîn, *Ukûd*, 127-128.

İmam Şâfiî'nin, İmam Ebû Hanîfe'ye çok saygı duyduğu bilinmektedir. Bu konuda şöyle dediği nakledilir: “Şüphemiz olmasın ki; ben Ebû Hanîfe ile teberruk etmekteyim. Zorda kaldığımda onun kabrine gider, iki rekât namaz kılar, onu vesile ederek Allah'tan onun kabri başında sıkıntımı gidermesini isterim ve sıkıntım çabucak giderilir.”³⁵ İmam Şâfiî'nin Ebû Hanîfe'nin kabri başında sabah namazı kılarken kunut duasını terk ettiği, hatta besmeleyi sesli okumadığı, sebebi sorulduğunda ise: “Bu kabrin sahibine olan edebimden...” diye cevap verdiği rivayet edilmektedir.³⁶

İbn Emîru Hâc *et-Takrîr vet-Tahbîr* adlı eserinde mutlak müctehid olmayan kimse- nin başka bir müctehidi taklid edebileceğini söylemektedir:

*Mutlak müctehid olmayan taklid etmelidir. İctihat tecezzi eder görüşüne göre -ki doğrusu da budur- mutlak müctehid olmayıp mesela Ferâiz ilmi gibi fıkıhın bazı alanlarında müctehid kimse, gücü yetmediği meselede bir başkasını taklid eder. (İctihat derecesine ulaşmamış) âlim ise bir müctehidin dayandığı delilin sahih olduğunu anlarsa onu taklid etmesi gerekir, yoksa edemez.*³⁷

3.2. Başka Mezhebin Görüşüyle Hüküm Vermek

Bir mezhebe tâbi olarak bilinen bir müftünün, kendisine bir mesele sorulduğunda başka bir mezhebe göre fetva verebilir veremeyeceği de tartışılmış; genel kanaate göre müftünün, farklı mezhebin fetvasını kendi mezhebinin görüşü gibi nakletmesi doğru bulunmamıştır. Bunun nifak ve kandırma anlamı taşıdığı ve tazir gerektirdiği söylenmiştir.³⁸ Çünkü ona soru soran kişi mezhebinin görüşünü sormuştur. Ancak müftü “bu benim görüşümdür” diye açıklarsa câiz olur.³⁹

Devlet bir mezhebi, belli kaynakları veya kanunnameyi uygulamayı zaruri tutmuşsa kadı/hâkim bu düzenleme dışında hüküm veremez. Eğer devlet reisi icthadî bir meselede bir karar alır ve onu emreder veya kanunlaştırır o emre uyulması gerekir. Komutan askere bir emir verdiğinde -açıkça mâsiyet içermediği müddetçe- askerin o emre uyması gerekir.⁴⁰

Farklı icthadlar, teorik değer bakımından birbirine eşit olmakla birlikte istikrarın gerektirdiği durumlarda kamu otoritesinin mevcut görüşlerden birini yürürlüğe koyabileceği

³⁵ İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/55.

³⁶ İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/55.

³⁷ bk. İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr* 3/438.

³⁸ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb el-Hanbelî, *er-Reddü ala men ittebe'a ğayra'l-mezâhibi'l-erbe'ati*, (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1999), 30.

³⁹ Ziyade bilgi için bk. Takiy Osmanî, *Usulü'l-iftâi ve âdâbuhu* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2014), 243-262.

⁴⁰ bk. İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/76.

*kabul edilmiş ve bu tercih diğer ictihadları mahkûm etme değil, tıpkı ictihâdî konularda hâkimin kararının önceki ihtilâfî ortadan kaldırması şeklinde anlaşmıştır.*⁴¹ Osmanlı hukukunda kadârların yargı birliği ve hukuk emniyeti gibi gerekçelerle belli bir mezhebe göre hüküm vermeye, hatta o mezhebin muteber kitaplarının dışına çıkmamaya mecbur tutulması da aynı sürecin devamı mahiyetindedir.⁴²

3.3. Herhangi Bir Mezhebe Tabi Olan Kişinin Başka Mezhebi Taklidi

Şâfiî fakih Abdurrahman b. Ziyad *el-Fetâvâ* kitabında “âmmî bir kişi bir amel işlediğinde bu ameli kendi mezhebine uymadığı halde taklidi câiz olan başka bir müctehidin mezhebine uyarsa amelinin sahih olduğunu, nitekim ümmetin ihtilafının rahmet olduğunu” söylemiştir. İbn Hacer ise buna katılmamaktadır.⁴³

‘Avamın mezhebi müftüsünün (sorduğu âlimin) mezhebidir’ denilmiştir.⁴⁴ Hanefîlere göre kaza namazları arasında tertip gerektiği gibi, vakit namazları ve kazalar arasında da tertip gerekmektedir.⁴⁵ Buna göre sahib-i tertip bir kimse öğle namazını abdestsiz kılsa, ardından ikindi ve akşam namazını kıldıktan sonra durumunu Hanefî bir âlime soracak olsa, ikindi ve akşam namazlarını iade edecek; Şâfiî âlime sorsa iade etmeyecektir. Şayet kimseye sormasa, ameli herhangi bir muteber mezhebe göre sahih iadeye gerek yoktur.⁴⁶

Şa’rânî, kendi zamanında yaşayan bazı meşhur âlimlerin isimlerini zikrederek kendilerinin dört mezhebe göre fetva verdiklerini nakletmiştir.⁴⁷ Ayrıca muayyen bir mezhebe bağlanmanın şart olmadığını,⁴⁸ yeni ihtida eden bir kimsenin istediği herhangi bir mezhebe tâbi olabileceğini,⁴⁹ bir ictihadın diğerinden üstün olmadığını,⁵⁰ delilden anlayan fakih kimsenin delile ikna olduğunda mezhep değiştirebileceğini⁵¹ söylemiştir.

⁴¹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *el-Furûk* (Riyad: Dâru Alemlî'l-Kütüb, ts.), 2/103.

⁴² Apaydın, “İctihad”, (Erişim 3 Haziran 2023).

⁴³ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 1/117.

⁴⁴ İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtar*, 2/411; 4/80.

⁴⁵ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 1/131; İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/214; Zeyneddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 2/90.

⁴⁶ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 1/119; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 2/90.

⁴⁷ Şa'rânî, *el-Mizânü'l-kübrâ*, 43.

⁴⁸ Şa'rânî, *el-Mizânü'l-kübrâ*, 44.

⁴⁹ Şa'rânî, *el-Mizânü'l-kübrâ*, 49.

⁵⁰ Şa'rânî, *el-Mizânü'l-kübrâ*, 51.

⁵¹ Şa'rânî, *el-Mizânü'l-kübrâ*, 53.

Alâüddîn ibn Âbidînzâde, *el-Hediyyetü'l-Alâiyye* adlı eserinde şöyle der:

Avamın mezhebi yoktur; onun mezhebi ancak müftüsünün mezhebidir. Efdal varken mafdulün taklid edilmesi câizdir. Bize “fer’î meselelerde hangi mezhep doğrudur?” diye sorsalar deriz ki: ‘Bizimki doğrudur ama yanlış olması da muhtemeldir. Muhalifimiz hatalıdır ama doğru da olabilir.’

Bir insanın sadece bir mezhebe iltizam etmesi (bağlı kalması) gerekmez. Bir meselede Allah’ın hükmü tek ve muayyen olup onu aramalıdır. Müctehid hata ederse bir sevap, isabet ederse iki sevap kazanır. Müctehid imamların fer’î meselelerdeki ihtilafı rahmet olup insanların işinin kolaylaşması anlamına gelir.

Bir insanın kendi mezhebine göre uyguladığı bir ameli daha sonra farklı bir mezhebe uyarak farklı şekilde uygulaması -amelden sonra da olsa- câizdir. Yeter ki taklid ettiği mezhebin şartlarına uysun. Birbiriyle alakasız iki farklı meselede farklı davranabilir, fakat aynı meselede birbirine zıt amel edemez. Çünkü bu telifktir ve telifik içeren amel batıldır.

... Bir insanın bir mezhepten bir başka mezhebe intikali dinî bir gerekçeye mebni ise veya delillerinin daha açık ve güçlü olduğunu görmesi sebebiyle ise o mezhebe intikali vacip veya câizdir.⁵²

İbn Hümâm’a göre, avamdan bir kişi kalben kimin doğru söylediğine inanıyorsa ona uyması daha evlâdır. Buna göre iki müctehide sorup farklı cevaplar alsa kalbi hangisine meylediyorsa onu alabilir.⁵³ İbn Âbidîn bunu naklettikten sonra der ki: “Bence diğerinin görüşünü de alabilir. Çünkü avamın kalbinin meylî önemli değildir. Ona düşen görev bir müctehide uymaktır ve o da bunu yapmıştır.”⁵⁴

İbn Âbidîn, *Hizânetü’r-rivâyât*’tan “dirayet sahibi olup naslardan anlayan bir âlimin kendi mezhebine uymasa da naslardan anladığı görüşle amel edebileceğini” nakletmiştir.⁵⁵ Yine mezhebin zayıf görüşüyle amel edilemeyeceğini söyledikten sonra bunun zaruret olmayan durumlar için geçerli olduğunu, zaruret durumunda ise zayıf da olsa o kavlin alınabileceğini söyler. Nitekim ‘Bahru’r-râik’te hayz bahsinde birçok zayıf kavil nakledildiğini fakat zaruret durumunda kolaylık prensibi gereği bir müftünün bu fetvalardan biriyle fetva verilebileceğini söyleyen âlimlerin olduğunu nakleder. Yine Ebû Yûsuf’un şehvetin sona ermesinden sonra çıkan meninin guslü gerektirmeyeceğine

⁵² Alâüddîn İbn Âbidînzâde Muhammed b. Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *el-Hediyyetü'l-Alâiyye* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2002), 305-306.

⁵³ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/48.

⁵⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/48.

⁵⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, 1/74.

dair görüşü, mezhepte zayıf görüş olmasına rağmen misafir için bu fetvanın verilebileceği söylenmiştir.⁵⁶

Bir ameli işlemeden önce taklid câiz olduğu gibi, işledikten sonra da câizdir. Örneğin, kişi kendi mezhebine göre sahih zannıyla bir namazı kıldıktan sonra o namazın kendi mezhebinde batıl; fakat başka bir mezhebe göre sahih olduğunu anlasa o diğer mezhebi taklid edebilir. Dolayısıyla namazı tekrar kılması gerekmez. Ebû Yûsuf'un yukarıda zikredilen kuyu meselesi de buna gerekçe olarak gösterilmiştir. Ancak telfik içeren taklidin câiz olmadığı söylenmiştir.⁵⁷

3.4. Taklid Şartları

Bir başka mezhebi taklid etmenin cevâzı hakkında bazı şartlar ileri sürülmüştür:

Öncelikle taklid edilen mezhep müdevven/sistemleşmiş hak bir mezhep olmalıdır. Nitekim dört sünnî mezhebin dışındaki mezhepleri taklid etmenin câiz olmadığı söylenmiştir.⁵⁸ Ancak Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin çocukların evliliğini yasaklayan 7. maddesi düzenlenirken heyet, dört mezhebin dışına çıkarak Osman el-Bettî ve İbn Şübrûme'nin ictihadları doğrultusunda karar almayı uygun görmüştür. Madde: “On iki yaşını itmam etmemiş sağır ile dokuz yaşını itmam etmemiş sağıra hiçbir kimse tarafından tezvic edilemez”⁵⁹ şeklindedir.

Taklid eden kişi âlim olmalı ve taklid ettiği mezhebin delilinin tercihe şayan olduğuna inanmalıdır. Bağdadî, *er-Risale*'de, Münâvî de *el-Câmi*' şerhinde Sübkî'den bu doğrultuda nakil yapmıştır. Bu görüşe göre bir âlimin kendi mezhebinde tercih edilen görüş ile amel etmek zorunda olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁰ Yine buna göre, namazda başka mezhebe müntesip bir imama uyan kişinin iktidasının sıhhati hususunda kendi mezhebi önemlidir. Yani, Hanefî biri namazda Şâfiî bir imama iktida etse ve imamın abdest aldıktan sonra bir kadına dokunduğunu görse muktedirinin namazı sahih olur; imamın elinin kanadığını görse ona iktidası sahih olmaz.⁶¹

Taklid edilecek mezhepte sadece en kolay olması gibi bir kriter aranmamalıdır.⁶² *Tetebbu'u'r-ruhas* diye ifade edilen her meselede mezheplerden en kolay görüşü almanın câiz olmadığı söylenmiştir. Ancak belirli bir mezhebe bağlı kalmanın zaruri olmadığı

⁵⁶ bk. İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/74.

⁵⁷ bk. İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/75. Telfik hakkında geniş açıklama ileride zikredilecektir.

⁵⁸ Nâblusî, *Hulâsatu't-tahkik fi beyani ahkamit-taklidi vet-telfik*, 5.

⁵⁹ bk. Orhan Çeker, *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi* (Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2020), 24.

⁶⁰ Nâblusî, *Hulâsatu't-tahkik*, 11.

⁶¹ Nâblusî, *Hulâsatu't-tahkik*, 13.

⁶² Nâblusî, *Hulâsatu't-tahkik*, 21, 22.

gerekçesiyle icmâ'a muhalefet etmedikçe ve taklid edilen mezhebin tüm şartlarına riayet edildiği müddetçe bunun bir sakıncası olmadığı da söylenmiştir. Nitekim İbn Hümâm'dan, "Hz. Peygamber (s.a.s.), ümmeti için kolay olanı sevmişken bunun aklen veya naklen yasaklanamayacağı" görüşü nakledilmiştir.⁶³

Taklid her mezhepten ruhsatları bir araya getirerek hükmü tamamen ortadan kaldıracak şekilde olmamalıdır.⁶⁴ Şâfiî mezhebince teyemmüm toprakla yapılmalıdır, temiz kaya ile olmaz. Toprak bulamayan ise teyemmüm alamaz ve bu kimsenin kaçıracağı namazın kazası gerekir. Mâlikî mezhebinde kişi su, toprak veya kaya bulamazsa namazı düşer, kaza da gerekmez. Su ve toprak bulamayan bir Hanefî'nin kaya ile teyemmüm alabileceken teyemmümü düşürmek için Şâfiî'yi, kazayı düşürmek için Mâlikî'yi taklid edip sorumluluktan tamamen kurtulması câiz değildir.⁶⁵

Mezhepteki zayıf görüş taklid edilmez. Çünkü zayıf görüşle amel etmek, nâsih dururken mensûh görüşle amel etmek gibidir.⁶⁶ Ancak zaruret veya örf gibi bir gerekçeye dayanarak zayıf kaville fetva verilebileceği söylenmektedir.⁶⁷ Nitekim *Zahiru'r-Rivaye*'ye göre caminin üstüne ev yapılamaz. Ancak Ebû Yûsuf Bağdat'a, Muhammed de Rey'e gelince evlerin darlığından ötürü zaruret gerekerek buna fetva vermişlerdir.⁶⁸

Yine ilk dönem Hanefî müctehidleri ibadet niteliği sebebiyle Kur'an talimine, imamlık ve müezzinlik için ücret almaya fetva vermemişken sonraki fakihler maslahatı göz önünde bulundurmuş, cevaz verilmediği takdirde bu tür hizmetlerin ihmal edilebileceği endişesiyle fetva vermişlerdir.⁶⁹

Alâüddîn Haskefî (ö. 1088/1677) farklı görüşlerin bulunduğu meselelerde teammüller ve sosyal şartlar dikkate alınarak fetva verilmesi gerektiğini belirtmektedir:

⁶³ bk. Nâblusî, *Hulasatu't-tahkik*, 23.

⁶⁴ Muhammed Emin el-Kürdî, *Tenvîru'l-kulûb*, thk. Muhammed Ali İdlibî (Haleb: Dâru't-Türâsi'l-İslâmî, 1993), 428.

⁶⁵ bk. el-Kürdî, *Tenvîru'l-kulûb*, 428, 429.

⁶⁶ İbn Abidîn, *Ukûd*, 178.

⁶⁷ İbn Abidîn, *Ukûd*, 178-180.

⁶⁸ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kahire: Bulak, 1313), 3/330; Muhammed b. Ferâmûz b. Ali Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Gururi'l-ahkâm* (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts), 2/135; Taşköprizâde Kemâleddin Efendi 'Uddetü ashâbi'l-bidâyeti ve'n-nihâye fî tecridi mesâili'l-Hidâye (Udde), thk. Süleyman Taş (İstanbul: İrşad Kitabevi, 2021), 1/468.

⁶⁹ Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilâzîz el-Buhârî el-Mergînânî, *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 7/479-480; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 8/23.

Bazen mezhebin tercih edilmeyen görüşleri söylenmekte, bazen de farklı tashihlerde bulunulduğu görülmektedir. ‘Bu durumda neye göre fetva vermelidir?’ dersin şöyle derim: ‘Eskiden ne yapmışlarsa o yapılmalıdır. Örf, insanların hallerine ve teamüllere uygun olan ve delili ağır basan fetva ile amel etmelidir. Bunu temyiz edebilecek insanlar her devirde mutlaka bulunur. Temyiz edemeyenler ise edenlere sormalıdır.’⁷⁰

Zaruret durumunda, örf ve sosyal şartlar değiştiğinde zayıf görüşlerle fetva verilebildiğine göre bu şartın ortadan kalkabileceği anlaşılmaktadır. Günümüzde fetva kurulları sosyal şartları dikkate alarak maslahata uygun olan görüşleri -mezhepte zayıf da olsa- tercih etmektedir. Örneğin; Din İşleri Yüksek Kurulu, şeker hastası olup oruç tutmak isteyenler için İmameyn’in görüşünü maslahata daha uygun bularak; “gıda ve keyif verici olmayan enjeksiyonlar, yemek ve içmek anlamına gelmediklerinden orucu bozmazlar”⁷¹ şeklinde görüş beyan etmiştir.

Taklit edilen mezhebin şartlarına riâyet edilmelidir. Örneğin; Şâfiî’yi taklid ederek namaz kılmak isteyen bir kimse abdest alırken niyet etmeli, farz olan azalar arasındaki tertibe riâyet etmeli, ayrıca kıraat esnasında Fatihâ’nın tamamını besmele ile birlikte okumalıdır.⁷²

Bir konuda farklı mezheplerin görüşü telfik edilmemelidir. Eli kadına değen bir kimsenin bu konuda Hanefî mezhebini, sonra bir yerinden akan kandan dolayı da Şâfiî mezhebini taklit etmesi her iki mezhebe göre de abdestinin olmadığına göstergesidir.⁷³

Mâlikî mezhebine göre hükmü tamamen düşürmedikçe ibadetlerde telfik câizdir.⁷⁴ İbn Hümâm gibi bazı Hanefîler de telfike cevaz vermişlerdir. Şâfiî mezhebi imamlarınca da telfikin câiz olduğu yönünde nakiller mevcuttur.⁷⁵ Buna rağmen telfikin câiz olmadığına icmâ bulunduğu da söylenmektedir.⁷⁶ Netice itibarıyla telfik yapmamak ihtiyata daha uygundur.

3.5. Telfik

Telfik; “bir meselenin hükmünü birden fazla mezhepten seçilen unsurlardan yararlanarak oluşturmak”⁷⁷ demektir. Yani herhangi bir mezhebe göre sahih olmayan bir

⁷⁰ Haskefi, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 1/78.

⁷¹ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” (Erişim 09 Temmuz 2023).

⁷² el-Kürdî, *Tenvirul-kulûb*, 428.

⁷³ bk. Ebû Bekr Osman b. Muhammed Şatâ ed-Dimyâtî, *İ’ânetu’t-tâlibîn alâ halli elfâzi Fethi’l-mü’în* (Beirut: Dâru’l-fikr, 1997), 4/249; el-Kürdî, *Tenvirul-kulûb*, 428.

⁷⁴ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü’s-sedîd*, 85-89.

⁷⁵ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü’s-sedîd*, 113.

⁷⁶ Haskefi, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 1/75; Nablusî, *Hulasatut-tahkik*, 20.

⁷⁷ Eyüp Sait Kaya, “Telfik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 24 Haziran 2023).

ameli farklı mezheplerin görüşlerinin birleşiminden oluşturmaya çalışmak telfiktir. Telfikin en meşhur örneği şudur: Hanefî mezhebine göre abdest alan bir kişinin bir yeri kanadığı takdirde abdesti bozulur. Hanefî bir kişi bir yeri kanadığından habersiz şekilde namazını kıldıktan sonra kanama sebebiyle kendi mezhebinde abdestinin bozulmuş olduğunu fark etse bakar; şayet başka bir mezhebe göre (mesela Şâfiî mezhebine göre) abdesti ve namazı sahihse kılmış olduğu namazı iade etmesine gerek yoktur. Ancak bu kişi aynı zamanda bir kadına da dokunmuşsa Şâfiî mezhebine göre de abdesti bozulmuş olacağından bu mezhebi taklid etmesi câiz olmaz.⁷⁸ Zira her iki mezhebe göre de abdesti yoktur.

Telfik çoğu âlimlerce câiz görülmemekte, hatta bu konuda icmâ olduğu söylenmektedir.⁷⁹ Mesela, abdest alırken Şâfiî mezhebini taklid ederek başın bir kısmına mesh eden kimse sonrasında ıslak eliyle köpeğe dokunsa Mâlikî mezhebini taklid ederek kıldığı namaz geçersizdir. Mâlikî'ye göre başın tamamı mesh edilmediği, Şâfiî'ye göre de köpeğin dokunduğu yer necis olduğu için bu namaz her iki mezhebe göre de câiz değildir.

Yine, Hanefî mezhebine göre talâkının geçerli olduğuna fetva verilen bir mükreh (talâka zorlanan kişi), boşadığı kadının kız kardeşiyle evlense daha sonra Şâfiî bir müftü ilk karısına talâkının geçerli olmadığı yönünde fetva verse bu kişi aynı anda o iki kadınla evliliğini sürdüremez. Yani o kişinin Şâfiî'yi taklid ederek ilk karısıyla ve Hanefî'yi taklid ederek diğeriyle ilişkide bulunması câiz olmaz. Çünkü bu telfiktir. Yine bir kişi, Hanefî'ye göre başın dörtte birine mesh ederek abdest alıp öğle namazını kılsa, aynı abdestle Mâlikî mezhebini taklid ederek ikindiyi kılamaz. Çünkü Mâlikî mezhebine göre başın tamamı mesh edilmelidir. Fakat bir gün namazını kendi mezhebine göre, diğer gün başka bir mezhebe göre kılmasına bir mani yoktur.⁸⁰

Çoğunluğun görüşüne göre, telfikten kurtulmak için bir amelin kendiyile bağlantılı tüm unsurları bir bütün kabul edilmelidir. Yani abdestte Şâfiî mezhebini taklid eden kişinin namazda da Şâfiî mezhebinin şartlarına riayet etmesi gerekmektedir. İbn Molla Ferruh, Ebû Yûsuf'un kuyu meselesinde sadece su hakkında Medine ehlini taklid ettiğini, namazı kendi mezhebine göre kıldığını ve bunun telfik olduğunu söyler. Ebû Yûsuf'un bu uygulamasını, zaruret anında telfikin câiz olacağının en bariz delili olarak gösterir.⁸¹ Bunu câiz görmeyenler Ebû Yûsuf'un su konusunda ictihadının değişmiş olabileceğini söylerler. Yani onlara göre Ebû Yûsuf altı ay bu ictihad üzere devam ettikten

⁷⁸ bk. İbn Abidîn, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 1/75.

⁷⁹ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 1/75; Nablusî, *Hulasatut-tahkik*, 20.

⁸⁰ İbn Abidîn, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 1/75.

⁸¹ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 107.

sonra tekrar Ebû Hanîfe'nin görüşüne dönmüş olabilir.⁸² Kanaatimize göre bu yorum tekellüf içeren zor bir ihtimaldir.

4. Taassub

Mezhepte taassub çirkin, salâbet ise övülen bir tavır kabul edilmiştir. Taassub; bir fikre körü körüne bağlılığı, katı muhafazakârlığı, farklı anlayışları aşağılayıp yok etme eğilimini ve farklılıklara karşı hoşgörüsüzlüğü ifade etmektedir.⁸³ Salâbet ise; delile bağlılık olarak açıklanmıştır. Nitekim İbn Molla Ferrûh taassub ve salâbet hakkında şu açıklamayı yapar:

Sen kendi mezhep imamının sözüne güvenirsin, ne âlâ! Bir başkası ise senin imamın gibi olan veya daha üstün başka bir imamın sözüne güvenerek amel eder. Senin, o kişinin amelinin kesin batıl olduğuna hükmetme hakkın yoktur. Yoksa o imamın görüşünden geri durman katı taassub sebebiyledir. Âlimlerimiz ve tüm mezhep âlimleri taassubun haram olduğunu, mezhepte salâbetinse doğru bir davranış olduğunu açıkça söylemişlerdir. Salâbet; müctehidin, gördüğü delile bağlı kalması, delile yapışmasıdır. Bu, ancak müctehid veya bir müctehidin sözüne tâbî, fikir sahibi (ehl-i nazar) için câizdir.⁸⁴

Cehalet ve taassuptan kaynaklanan hatalardan biri de; Allah'ın farz kıldığı bir ameli, -değerli bir müctehidin görüşü doğrultusunda ifâ etme imkânı varken- kazaya bırakmaktır. Bunun bir örneği; seferde namazların cem'i meselesidir. Nitekim İmam Şâfiî ve başka mezhep imamları seferde cem'e cevaz vermişlerdir. Taassub ehli bazı bilgisizler öğle vaktinde sefere çıktıklarında öğle namazını ilk vaktinde kılıyor, akşama yakın bir zamanda durmayı planlayarak ikindiye cem' etmiyorlar, sonra da abdeste ve namaza fırsat bulamayıp namazı kaçıyorlar. Oysa Şâfiî mezhebini taklid edip zamanında rahatlıkla eda edebilirlerdi...⁸⁵

İbn Molla Ferrûh, sonrasında Hulvânî ve Serahsî gibi Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerinin sözlerini şahit göstererek “namazı bir mezhebe göre ifâ edebilmenin kazaya kalmasından evlâ olduğunu” söylemiştir. Ayrıca mutaassıb kişilere sefer durumunda mesela, öğle ve ikindiye öğle vaktinde cem ederek ikindiye garantiye almalarını; fakat sonrasında imkân bulurlarsa ikindiye tekrar kılmalarını veya imkân bulamazlarsa sonrasında gönüllerinin hoş olması için kaza etmelerini tavsiye etmektedir.⁸⁶

⁸² bk. İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 107.

⁸³ bk. Mustafa Çağrırcı, “Taassub”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 03 Temmuz 2023).

⁸⁴ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 46.

⁸⁵ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 131-133.

⁸⁶ İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 133-137.

5. İctihat Farklılığının Pratik Değeri

Hakkında açık nas bulunmayan, icthada elverişli meselelerde müctehidlerin kanaatlerinin farklılık arz etmesi inkâr edilemez bir realite olup sahabe döneminden itibaren görülmeye devam etmiş ve şer'î bir gerekçeye dayandırıldığı müddetçe temelde hoşgörüle karşılanmıştır. Nitekim gerek *Hidâye* gibi mezhep müdafası niteliğindeki kaynaklar, gerekse *Bidâyetü'l-Müctehid* gibi mukâran fıkıh kaynakları incelendiğinde müctehidlerin, karşı fikri savunan bir başkasını kendisi gibi düşünmeye zorlamadığı, görüşünden dolayı onu küçümsemediği, bilakis usul dairesinde karşı delilleri sunarak kendi mezhebini savunduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'e nisbet edilen; "Ümmetimin ihtilafı rahmettir", "Ashabımın ihtilafı rahmettir" şeklindeki rivayetler⁸⁷ bu farklılığın bir zenginlik ve nimet olarak bilinmesine kaynaklık etmektedir.⁸⁸ Nitekim Halife Hârûn Reşîd (193/809), İmam Mâlik'e (179/795) el-Muvatta'ı çoğaltıp tüm belde- lere göndererek halkı ondan sorumlu tutmayı teklif ettiğinde İmam: "Ey müminlerin emiri! Âlimlerin ihtilafı Allah'ın bu ümmete bir rahmetidir. Herkes kendince doğru olana uyar, hepsi de hidayet üzeredir ve Allah'ın rızasını talep etmektedir"⁸⁹ diyerek tüm Müslümanları tek bir icthada zorlamanın doğru olmayacağını belirtmiştir. Beyhakî, el-Medhal'de Ka- sım b. Muhammed veya Amr b. Abdülaziz'in; "Muhammed ashabının ihtilaf etmemesi beni sevindirmez; nitekim onlar bir meselede farklı düşünmeyip ittifak etseler onlardan farklı düşün- meye ruhsat kalmaz"⁹⁰ dediğini söylemiştir. Muvaffakuddîn İbn Kudâme (620/1223) *Lem'atü'l-İ'tikâd* kitabında; "dinin fer'î meselelerinde dört mezhep imamından herhangi birine mensup olmanın sakıncası olmadığını; zira furu'-ı fıkıhta ihtilafın rahmet olduğunu, fakihlerin farklı farklı kanaatlere varmasının normal ve övgüye layık olduğunu, müctehidlerin icthadları karşılığında ecir kazandıklarını ve ihtilafın genişlik/zenginlik, ittifakın ise kat'î bir hüccet oldu- ğunu"⁹¹ söylemiştir.

⁸⁷ Hadis bu haliyle meşhur kaynaklarda yer almasa da tahrir eserlerinde farklı kaynaklarda merfu, munkatı veya zayıf olarak senetleri bulunduğu söylenmiş, onu destekler mahiyette şahit rivayetlere yer verilmiş- tir. bk. Şemseddin Muhammed Sehâvî, *el-Mekasidü'l-hasene* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1985), 1/69 (no.39); Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr eş-Şâfiî es-Suyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ* (Riyad: İmadetü ş-Şiûni'l-Mektebât, ts.), 1/44 (no. 6); Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el- Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 1/75 (no.153).

⁸⁸ Burada bahse konu olan ihtilaf mutlak ihtilaf olmayıp; müctehidlerin ferî/amelî meselelerdeki farklı ka- naatleridir. bk. İbn Abidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1/68.

⁸⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/76.

⁹⁰ Meccüddîn Ebü's-Seâdet el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l- Esîr, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisi'r-rasûl*, thk. Abdulkadir Arnavut (Beyrut: Mektebetü'l-Hulvân, 1969), 1/182.

⁹¹ bk. İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-usûl*, 1/182.

Fakihlerin şer'î amelî meselelerde farklı kanaatlere ulaşmasının ümmet için bir rahmet olduğuna, zamanımızda ibâdât ve muâmelât gibi farklı alanlarda karşılaştığımız örnekler de şahitlik etmektedir:

5.1. Hac İbadetinin İfâsı

Hac ibadeti milyonlarca Müslümanın aynı zaman diliminde, aynı bölgede, aynı ritüelleri yerine getirmesini gerekli kılmaktadır. Günümüzdeki sosyal şartlar ve hac ibadeti esnasındaki izdiham göz önünde bulundurulduğunda bazı vazifelerin sadece bir mezhep doğrultusunda ifâ edilebilmesi zorluk barındırmaktadır. Nitekim -yanlışlıkla da olsa- karşı cinse dokunmanın abdesti bozduğu görüşünde olan Şâfiî mezhebine müntesip bir kişinin günümüz şartlarında aşırı izdiham sebebiyle tavafını sağlıklı bir şekilde tamamlayabilmesi son derece zordur. Meşakkat ise kolaylığı celb eder⁹². Çünkü din zorluğu kaldırmayı hedefler.⁹³ Allah, kulları için zorluk değil, kolaylık ister.⁹⁴ Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.), ümmeti için mümkünse kolay olanı tercih etmiş⁹⁵ hac esnasında hata yapanlara müsamahakâr davranmıştır.⁹⁶

Başka bir mezhebin ictihadını taklid etmek suretiyle meşakkatini defetmek elbette ümmetin ihtilafının rahmet olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda Din İşleri Yüksek Kurulu, “Umre veya ziyaret tavafı esnasında eli, burnu veya başka bir yeri kanayan bir Hanefî, o esnada Şâfiî mezhebini taklid edebilir mi?” şeklindeki bir soruya; “... Hastalık, yaşlılık veya aşırı izdiham gibi sebeplerle yeniden abdest almanın zor olduğu durumlarda Hanefî olan kimse, Şâfiî mezhebini taklid ederek tavafına devam edebilir”⁹⁷ şeklinde cevap verilmiştir.

Hanefî mezhebine göre ihram; niyet ve telbiye getirmekten ibarettir.⁹⁸ Şâfiî mezhebine göre ise sadece kalben niyet yeterli olup ihrama girebilmek için bizzat telbiyeye gerek yoktur.⁹⁹ Hac veya umre niyetiyle Türkiye’den uçağa binen fakat ihrama girme vaktinde uyuyakalmak gibi bir sebeple telbiye getirmeksizin Cidde havalimanına inen bir hacı adayı Hanefî mezhebince kurban kesmek veya tekrar mîkât sınırına çıkarak

⁹² Mecelle, md. 17.

⁹³ el-Hacc 22/78.

⁹⁴ el-Bakara 2/185.

⁹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasır (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), “Menâkıb”, 23; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, (1-5), thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Fezâil”, 20.

⁹⁶ Buhârî, “Fazlu'l-ilm”, 23, Müslim, “Hacc”, 57.

⁹⁷ bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” (Erişim 05 Haziran 2023).

⁹⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/163.

⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990), 2/224.

niyet ve telbiye getirmek zorundadır.¹⁰⁰ Çünkü Cidde mîkât sınırları içindedir ve bu kişi mîkâtı niyetsiz geçmiştir. Şâfiî mezhebine göre; bu kimse o uçağa hac veya umre niyetiyle bindiği için ihrama girmiş sayılır. Bu kişiyi mîkât dışına göndererek kâfileden koparmak yerine Şâfiî mezhebini taklid ederek ihramlı kabul etmek kendisinden ve kâfileden zorluğu giderecektir. Böylece bu hacı adayı derhal telbiye getirmek ve bir miktar sadaka vermek suretiyle yola devam edebilir.

Hacılara öncelikle mezheplerine riayet etmeleri ve ceza gerektirecek yanlışlara karşı dikkatli olmaları tembih edilmelidir. Ancak cezayı gerektirecek bir hata işlediklerinde -hacın zorluğu ve Hz. Peygamber'in kolaylaştırıcı hac siyaseti göz önünde bulundurularak- diğer mezheplerde bulunan daha kolay bir görüşe itibar edilebilir.

5.2. Fıtır Sadakasının Nakit Olarak Verilmesi

İctihad farklılığının rahmet oluşuna bir örnek de fıtır sadakasının edası hakkındaki ihtilafıdır. Nitekim Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre fıtır sadakasında fakire arpa, buğday veya hurma yerine bunların kıymeti verilemez.¹⁰¹ Bu konuda; “Hz. Peygamber, Ramazan sadakasını buğdaydan yarım ölçek, arpadan bir ölçek ve hurmadan bir ölçek olarak belirtti”¹⁰² hadisinde sadece bu maddelerin zikredilmesini gerekçe gösterirler. Mâlikî mezhebine göre ise fitre olarak bu gıdalar olabileceği gibi darı, çavdar, süzme peynir gibi temel gıda maddeleri şeklinde de verilebilir.¹⁰³ Bu konuda en geniş mezhep Hanefî mezhebi olup onlara göre bunların kıymetini nakit olarak vermek de câizdir.¹⁰⁴ Zira sadaka-i fıtırın, hadiste adı geçen maddelerden belirlenmesi, o günkü toplumun ekonomik şartları ve beslenme alışkanlıklarından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁵

Günümüzde şehir hayatı ve metropollerde yaşayan insanların hurma, buğday veya arpa ile bu sadakayı eda etmeleri, veren için zorluk barındırdığı gibi alanın da ihtiyacını gidermeyebilir. Oysa fıkıh kitapları incelendiğinde bu ibadetin maksadının fakirin ihtiyacını gidermek olduğu ve fakirin maslahatına en uygun yolla eda etmenin

¹⁰⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/164-165.

¹⁰¹ eş-Şâfiî, *el-Ümm*, 2/72; Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî el-Müzenî, *Muhtasaru'l-Müzenî* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990), 8/151; Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, *el-Fıkhü ale'l-mezâhibi'l-erbaa* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/568; Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü* (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, ts.), 3/2046.

¹⁰² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risale, 2001), 5/323 (3291).

¹⁰³ el-Cezîrî, *el-Fıkhü ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 1/569; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, 3/2045; Abdullah b. Muhammed Tayyar vd., *el-Fıkhü'l-müeyesser* (Riyad: Medâru'l-Vatan, 2011), 2/109.

¹⁰⁴ Ebû'l-Fazl Mevdûd Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr lita'lîl'l-Muhtar* (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 1/102; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*, 3/2044.

¹⁰⁵ bk. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun sadaka-i fıtırıla ilgili kararı.

teşvik edildiği görülmektedir.¹⁰⁶ Dolayısıyla özellikle metropollerde yaşayan Müslümanlar için Hanefî mezhebinin bu ictihadı büyük bir zorluğu gidirmektedir. Nitekim zamanımızda Şâfiî mezhebine mensup olanların da Hanefî mezhebini taklid ederek fitrelerini kıymet üzerinden nakit olarak verdikleri gözlemlenmektedir.

5.3. Sefer, Fırtına ve Hastalık Durumunda Namazları Cem' Etmek

Mezhepte taassub ve salâbet konusunu anlatırken de bahsettiğimiz üzere Hanefî mezhebi dışındaki tüm mezheplere göre sefer durumunda bazı şartlarla bazı namazları cem' etmek câiz görülmüştür.¹⁰⁷ Namazların cem'ine cevaz veren cumhurun delilleri incelendiğinde birçok sahih hadise dayandığı görülmekte, Hanefîlerin ise bu delilleri cem-i sûrî ile yorumladığı bilinmektedir. Özellikle meşakkat içeren veya zamanla yarışılan yahut namazın kazaya kalma tehlikesi bulunan sefer durumlarında cumhurun bu görüşüyle amel edilmesinde bir sakınca olmamalıdır.¹⁰⁸

5.4. Hafızlık Yapan Kız Öğrencilerin Özel Halleri

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre hayızlı kadın Kur'an okuyamaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.); "Âdetli kadın ve cünüp olan kimse Kur'an'dan hiçbir şey okuyamaz"¹⁰⁹ buyurmuştur.

Mâlikî mezhebinde farklı görüşler olmakla birlikte bu mezhebe mensup sonraki bazı fakihler, âdet halindeki kadının eğitim öğretim amacıyla mushafa dokunabileceği ve Kur'an-ı Kerim'i okuyabileceği ictihadını tercih etmişlerdir.¹¹⁰

Hafızlık eğitiminde disiplin, istikrar ve zaman çok önemli unsurlardır. Hafızlık eğitimine başlandıktan sonra gevşeklik göstermeden bir an önce bitirilmesi gerekir. Kadınların özel hallerinde Kuran okuyamaması ise bu sürecin devamlılığı önünde en büyük engeldir. Zira kadınların özel halleri 10 güne kadar sürebilmekte, bu durumdaki

¹⁰⁶ el-Cezîrî, *el-Fıkhu ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, 1/569; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, 3/2045.

¹⁰⁷ Cem' konusunda mezheplerin şartları hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/182-185.

¹⁰⁸ Bu konuda 'Taassub' başlığı altında İbn Molla Ferruh'un beyanını zikretmiştik. bk. İbn Molla Ferruh, *el-Kavlü's-sedîd*, 133-137.

¹⁰⁹ Tirmizî, "Tahâret", 98; İbn Mâce, "Tahâret", 105. Yine bu üç mezhebe ve Mâlikî mezhebinde hakim görüşe göre hayızlı ve cünüp kimse mushafa da dokunamaz. Hz. Peygamber (s.a.s.), Amr b. Hazm'a yazdığı mektupta; "Kur'an'a temiz olandan başkası dokunmaz" buyurduğu rivayet edilmektedir. bk. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî ed-Desûkî, *Hâşiye alâ's-serhi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/174.

¹¹⁰ Desûkî, *Hâşiye*, 1/174. Âdetli kadınların mushafa el sürmesi ve Kur'an okuması konusunda çağdaş çalışmalar da yapılmıştır. Biz asıl konudan uzaklaşmamak için tartışmaların detayına değinmedik. Farklı görüşlerin delilleri hakkında detaylı bilgi için bz. Mustafa Hocaoğlu, "Hayızlı-Cünüp Kimseler Ve Kur'an Tilaveti", DEÜİFD, 28 (2008), 11-30; Yunus Keleş, "Hayız Halinde Olan Kadınların Kur'an-ı Kerim'e Dokunması Ve Okuması İle İlgili Hükümler", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 17 (2011), 427-450.

öğrenci bir ayın ancak 20 günü eğitime devam edebilmektedir. Neticede eğitim süresi üçte bir oranında sekteye uğramaktadır. Ayrıca kadınların bu halleri birbirleriyle eş zamanlı olmadığı için (örneğin; öğrencinin âdeti bitip hocanın âdetinin başladığı düşünlüğünde) bu sekte daha da uzayabilmektedir.

Bu konuda Din İşleri Yüksek Kurulu şu beyanda bulunmuştur:

Günümüzde Kur'an eğitim ve öğretiminin aksamadan devam edebilmesi için Mâlikî mezhebinin bu görüşüyle amel edilebilir. Bununla birlikte Kur'an eğitim ve öğretiminin çok değişik yol ve yöntemleri olduğu için bu dönemlerdeki kadınların, okuyan kimselere kulak vererek ya da telefon, tablet, bilgisayar gibi cihazlardan dinleyerek kulak eğitimi almaları ve âyetleri kelime kelime bölerek tashîh-i hurûfa ağırlık vermeleri de uygulanabilecek bir başka yöntemdir. Bu yöntem, ihtilaftan kaçınmak açısından daha ihtiyatlı olabilir.¹¹¹

5.5. Şeker Hastalarının Şırınga Kullanması

Deri altına veya damara iğne yaptırmak Ebû Hanîfe'ye göre zahiren iftar manasına geldiğinden orucu bozmaktayken Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise ancak normal yollardan mideye giren bir gıda orucu bozmaktadır.¹¹² Bu imamlara göre vücuda bir şey enjekte etme durumunda normal yollardan mideye giren bir şey olmadığı için oruç bozulmamaktadır.

Şırınga yoluyla dışarıdan insülin almak zorunda kalan Tip 1 diyabet hastaları çoğu kere oruç tutmak istemekte ancak şırınganın orucu bozduğu gerekçesiyle bu ibadetini ifâ etmekten mahrum kalmaktadır. Hanefî mezhebine mensup fakihler geçmişte İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü doğrultusunda fetva vermiş olsalar da¹¹³ zamanımızda şırınganın orucu bozmayacağı yönündeki İmâmeyn'in görüşü maslahat cihetinden tercihe daha uygun bulunmuştur. Böylece mükellef hem oruç tutamamanın maddî ve manevî külfetinden kurtulacak, hem de bu ibadeti yerine getirmenin huzurunu tadacaktır. Din İşleri Yüksek Kurulu da bu maslahatı göz önünde bulundurarak 22.09.2005 tarihli kararında; "Gıda ve keyif verici olmayan enjeksiyonlar, yemek ve içmek anlamına gelmediklerinden orucu bozmazlar. Ancak gıda ve/veya keyif verici enjeksiyonlar orucu bozar"¹¹⁴ şeklinde karar almıştır.

¹¹¹ bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı" (Erişim 09 Haziran 2023).

¹¹² Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/93.

¹¹³ Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 1/132.

¹¹⁴ bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), "Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı" (Erişim 17 Aralık 2024).

İctihad farklılığının rahmet oluşuna muâmelât alanından ise kaparo uygulaması, enflasyon farkı, mahkeme boşamaları, mefkûdun eşi ve kafizü't-tahhân meseleleri hakkındaki ihtilafları örnek verebiliriz:

5.6. Kaparo/Kapora/Urbûn

Kaparo; “satım veya icâre akdinde müşterinin, sözleşmeyi tamamlaması halinde toplam fiyattan düşülmesi, feshetmesi durumunda ise akitten dönmeyen karşılığında yaptırım özelliğini de taşıyan bir hibe olarak mal sahibinde kalması şartıyla yaptığı ön ödemeye denir.”¹¹⁵ Kaparo; fasit şart, garar ve haksız kazanç içerdiği gerekçesiyle Şâfiî, Mâlikî ve Hanefîler tarafından bâtil kabul edilmiştir.¹¹⁶ Onların bunun yasaklandığına dair getirdiği delillerinin başında insanların mallarını bâtil yolla yemeyi yasaklayan âyetler¹¹⁷ ve Hz. Peygamber'in urbûnu yasakladığına dair hadisler¹¹⁸ gelmiştir.¹¹⁹

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise zikri geçen hadisi zayıf görmüş,¹²⁰ Hz. Ömer hakkındaki bir rivayete¹²¹ itimad ederek kaparoya cevaz vermiştir. Ahmed b. Hanbel'e bunun sebebi sorulduğunda; “Hz. Ömer'dir, ne diyebilirim?!” demiştir.¹²² Hanbelîler; normal bir satım akdinde müşteri pişman olup malı sahibine iade etse ve onu razı etmek için fazladan bir şey verse, bu durumun diğer mezhepler indinde de câiz olduğunu belirterek mahiyet bakımından kaparonun bundan farklı olmadığını ifade etmişlerdir.¹²³ Bazı Hanbelîler de kaparonun câiz olabilmesi için muhayerlik süresinin belirli olmasını şart koşmuşlardır.¹²⁴

¹¹⁵ Cengiz Kallek, “Kaparo”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Haziran 2023).

¹¹⁶ Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 9/335; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidayetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2004), 3/180-181; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-muhtâc* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'-Kübrâ, 1983), 4/322; Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, 5/3434-3435.

¹¹⁷ el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/29.

¹¹⁸ İbn Mâce, “Ticaret”, 22 (no. 2192); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 69 (no. 3502).

¹¹⁹ bk. Şeyhmus Aksak, *İslâm Hukukunda Açık Artırma (Müzâyede) Akdi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2021), 158.

¹²⁰ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü Kahire (10 cilt), 1968), 4/175.

¹²¹ bk. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî Salih (Beyrut: Dâru'l-Endelîs, ts.), 2/165. Rivayette Haris'in kölesi Nâfi, Safvan b. Ümeyye'den Hz. Ömer adına 4000 dirheme -Hz. Ömer razı olmazsa bedelin 400'ü Safvan'ın olması şartıyla- bir ev satın almıştır.

¹²² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/176.

¹²³ Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *Şerhu'l-Kebîr alâ metni'l-Mukni'* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 11/251-252.

¹²⁴ Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, 5/3434; Aksak, *İslâm Hukukunda Açık Artırma (Müzâyede) Akdi*, 164.

Çağdaş İslâm hukukçuları Hanbelî mezhebinin görüşünü benimsemiş ve kaporalı akdi câiz görmüştür. Onlara göre müşteri akdin gereklerini yerine getirmedeğinde satıcı malı zamanında satamayacağı için zarara uğrayabilir. Kaparo bedeli de bu zararın bir nevi tazmin edilmesi için verilir. Diğer taraftan müşteri kendi rızası ile ödemeyi kabul ettiğinden kaparo, hadisteki “Müslümanlar şartlarına bağlıdır”¹²⁵ hükmüne de uygun düşmektedir. Ayrıca taraflarca kaparolu akdin kesinleşeceği sürenin belirlenmesi garar/alatma tehlikesini ortadan kaldıracaktır. Günümüz ticaret hayatında artık örf haline gelmiş olan kaparonun ihtiyaca binaen mubah olması gerekir. Kaparo konusunun tartışıldığı toplantıda İslâm Fıkıh Akademisi “kaparonun muhayerlik süresinin sınırlandırılması kaydıyla bu akitlerin câiz olduğu”¹²⁶ yönünde karar almıştır. Din İşleri Yüksek Kurulu: “Akdin kesinleştirileceği sürenin baştan tespit edilmesi, tarafların her ikisinin de kapora uygulamasına rıza göstermesi ve işlemin selem ve sarf gibi bedellerden en az birinin peşin olması gereken bir akit olmaması şartlarıyla yapılacak kaporalı alışveriş akdi câiz olur”¹²⁷ demiştir.

Zamanımızda ev, araba veya eşya satanlar kaparo aldığı için yeni müşterileri kabul etmemekte, satılık malını internetten kaldırmakta, belki de daha fazla fiyata satabilecekken müşterinin sözüne güvenerek malını bekletmekte, böylece potansiyel müşterilerini kaçırabilmektedir. Kaporaya cevaz verilmediği takdirde müşteri bunu istismar ederek özellikle dindar esnafı mağdur etme yoluna gidebilir. Piyasanın çok değişken olduğu zamanlarda esnaf müşteri kaybedip zarar edebilir. Ahmed b. Hanbel’in icthadı günümüz şartlarında dinî hassasiyeti olan esnaf için bir nevi rahmet niteliğindedir.

Kapora, Türk Borçlar Kanunu’nda *bağlanma parası ve cayma bedeli* adı altında iki ayrı kategoride ele alınmıştır. 177. madde; bağlanma parasının sözleşmenin yapıldığına kanıt olarak verildiği ve akit tamamlandığında bu paranın esas alacaktan düşüleceği, 178. madde ise; müşterinin cayması durumunda vermiş olduğu parayı bırakması, satıcının cayması durumunda ise aldığı miktarın iki katını müşteriye geri ödemesi yönünde düzenlenmiştir.¹²⁸

¹²⁵ Buhârî, “İcâre”, 14; Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdf Ebû Dâvûd, *es-Sünenü*, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Akziye”, 12 (no. 3594).

¹²⁶ *Mecme’ü’l-Fıkhî’l-İslâmiyyi’l-Devli*, “Karar bi Şe’ni Bey’il-‘Urbûn” (Cidde: Munazzamatu’t-Te’vünü’l-İslâmî, 1994), Karar No. 76/3/8; Kallek, “Kaparo”; Aksak, *İslâm Hukukunda Açık Artırma (Müzâyede) Akdi*, 158.

¹²⁷ bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” (Erişim: 07 Haziran 2023).

¹²⁸ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6098.pdf> (Erişim 17.12. 2024).

5.7. Enflasyon Farkı

“Paranın değerinde artma veya azalma olması halinde karz (ödünç) veya alışveriş sonucu oluşan borçlar nasıl ödenir?” şeklindeki bir soruya Din İşleri Yüksek Kurulu şu şekilde cevap vermiştir:

Fakihlerin çoğunluğu, altına veya gümüşe endeksli olmayan kağıt, madeni vb. itibari para borçlarının misliyle ödenmesi gerektiğini belirtmiş ve bu paraların değerindeki artma veya azalmayı dikkate almamıştır Ancak Hanefî fakihlerinden İmam Ebû Yûsuf'a, Mâlikî âlimlerinden Rahûnî'ye ve Hanbelî mezhebinde aktarılan bir görüşe göre ise itibari paraların değerinde artma veya azalma meydana gelmesi durumunda, borcun sabit olduğu tarihteki kıymet esas alınarak ödeme yapılır. Ebû Yûsuf'un bu ictihadı, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş haline gelmiştir.¹²⁹

Görüldüğü üzere çoğu fakihten farklı ictihadda bulunan Ebû Yûsuf'un bu görüşü sayesinde enflasyonun fazla olduğu coğrafyalarda alacaklı kişi zarara uğramaktan korunacak, ayrıca karz gibi erdemli davranışlar toplumdan kalkmayacaktır.

Borçlar Hukukumuzda ise; Yargıtay 3. Hukuk Dairesi'nin 13.6.1963 tarihli kararında, zarar gören eşyanın tam değerinin bilirkişiye takdir ettirilerek tahsil edilmesine hükümlenmiştir.¹³⁰

5.8. Mahkeme Boşamaları

Hanefî mezhebine göre boşama hakkı kocaya ait olup iktidarsızlık, hadımlık ve hünsâlık¹³¹ gibi nedenler dışında mahkemenin evlilik akdini feshetme yetkisi bulunmamaktadır.¹³² Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre ise; kocanın eşine nafaka verememesi, gurbette olup eşini uzun müddet ihmal etmesi, kocanın üç yıl veya daha fazla müddet hapis cezasına mahkûm olup bilfiil bir sene hapis yatmış olması, cinsî ilişkiye engel zührevî bir hastalığa yakalanması ve şiddetli geçimsizlik gibi nedenlerle mahkeme koca namına kadını boşayabilmektedir.¹³³ Bu sebepler arasında nafaka vermekten aciz kalma

¹²⁹ bk. DİB, “Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı” (Erişim 01 Haziran 2023).

¹³⁰ bk. Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, 77; Senâî Olgaç, *Kazâi ve İlmî İctihatlarla Türk Borçlar Kanunu ve İlgili Özel Kanunlar* (Ankara: Şark Matbaası, 1969) 3/383.

¹³¹ Hünsâ: Çift cinsiyetli veya cinsiyeti belirsiz kimseler için kullanılan bir fıkıh terimi. bk. Orhan Çeker, “Hünsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Haziran 2023).

¹³² Muhyiddîn Abdülhamid, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye fi Ş-Şer'ati'l-İslâmiyye* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.), 298.

¹³³ bk. Muhyiddîn, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, 293-309.

neticesindeki ayrılıkları Şâfîiler fesh, Mâlikîler ise ric'î talak sayarlar. Bunun dışındaki mahkeme boşamaları her iki mezhebe göre de bâin talak kabul edilmiştir.¹³⁴

Görüldüğü üzere Hanefî mezhebine göre kadına şiddet, mahkeme boşaması için bir gerekçe olmadığı halde diğer mezheplere göre ayrılma nedenidir ve neticede mahkemenin boşaması bâin talak sayılmaktadır. Şiddetli geçimsizliklerin ve kadına şiddetin arttığı şu günlerde zulme uğrayan kadınları çaresizlikten kurtarmak için bu ictihadla amel etmek kaçınılmaz hale gelmiştir. Nitekim Din İşleri Yüksek Kurulu bu konuda Mâlikî mezhebinin ictihadını¹³⁵ esas alarak; “Mahkeme yoluyla boşanan eşler, dinî hükümlere göre bir bâin talakla boşanmış olurlar. Zira hâkimin boşaması bâin talak kabul edilmektedir”¹³⁶ şeklinde görüş bildirmiştir. Türk Medenî Kanunu'nun 162. maddesine göre de fiziksel ve psikolojik şiddet boşanma sebebi kabul edilmiştir.¹³⁷

5.9. Mefkûdun Eşi

Mefkûd; nerede olduğu ve yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen, kendinden haber alınamayan kimsedir.¹³⁸ Mefkûdun resmen ölümüne hükmedilmedikçe karısı ile nikâh bağı kopmaz, mirası taksim edilmez.

Bu halde kendisi de ölen bir yakınına mirasçı olmaz. Ancak kendine düşen hisse bir kayyum tarafından korunarak bekletilir. Sonrasında mahkeme ölümüne hükmederse o zaman hissesi diğer varislere dağıtılır. Hissesi dağıtıldıktan sonra sağ olarak dönerse bulduğunu alır, bulamadığını alamaz.¹³⁹ Mahkeme mefkûdun ölümüne hükmederse o andan itibaren karısı ile tefrik gerçekleşir ve karısı, kocası ölmüş kadın gibi 4 ay 10 gün iddet bekler. Hükmen ölü olduğundan artık mirası taksim edilebilir.¹⁴⁰

Mefkûdun ölümüne ne zaman hükmedileceği konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Hanefî mezhebi içerisinde de; mefkûdun akranlarının ölmesi, yaşadığı yörenin ahalisinin genel ölüm yaşı ortalamasına itibar edilmesi veya 90, 100, 120 yaşına

¹³⁴ bk. Muhyiddin, *el-Ahvâlü's-Şahsiyye*, 293-309.

¹³⁵ Ali b. Ahmed el-Adevî es-Saîdî, *Hâşiyetü'l-adevî alâ şerhi Kifâyeti't-tâlibi'r-Rabbânî* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1994), 2/41.

¹³⁶ bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı” (Erişim 08 Haziran 2023).

¹³⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.4721.pdf> (Erişim 17.12. 2024).

¹³⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/34; Molla Hüsvrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 2/127; Haddâdî, *el-Lübâb şerhu'l-Kitâb*, 1/160.

¹³⁹ Haddâdî, *el-Cevheratü'n-neyyira*, 1/160.

¹⁴⁰ Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhîzâde Dâmâd, *Mecme'ü'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, (b.y.: Dâru lhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts), 1/714; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 9/7187.

ulaşması gibi farklı kanaatler dile getirilmiştir.¹⁴¹ Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri de buna yakındır.¹⁴²

Mâlikî mezhebinde ise; mefkûd, kâfirlerle savaşta kaybolma gibi ölümün galip olduğu bir mahalde kaybolmuşsa hali araştırıldıktan itibaren 1 sene, ölüm tehlikesinin olmadığı bir yerde kaybolmuşsa davadan itibaren 4 sene sonra ölümüne hükmedilebileceği rivayet edilmektedir.¹⁴³ Mâlikî mezhebindeki bu görüş zamanın şartlarına göre fetvaya daha uygun bulunmuş ve Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin 127. maddesi bu doğrultuda oluşturulmuştur.¹⁴⁴ Ayrıca TMK 33. maddesi de Malikî mezhebinin görüşüne benzemekte; “gâiplik kararının istenilebilmesi için ölüm tehlikesinin üzerinden en az bir yıl veya son haber tarihinin üzerinden en az beş yıl geçmiş olması” şart koşulmaktadır.¹⁴⁵

Hanefî mezhebinin görüşü ihtiyata muvafık olsa da iletişim araçlarının gelişmiş olduğu çağımızda gemi batması, göçük, heyelan, yangın, deprem, sel gibi afetler neticesinde kaybolup cesedine ulaşılamayan ve hayatından ümit kesilen, özellikle geride genç yaşta eşler bırakanlar hakkında Mâlikî mezhebinin görüşü rahmet niteliği taşımakta olup zamanımız şartlarında fetvaya daha uygun görünmektedir.¹⁴⁶

5.10. Kafzû't-Tahhân Meselesi

Zamanımızda muâmelât alanında özellikle taşrada karşılaşılan zorluklardan biri de *kafzû't-tahhân* meselesidir. Kafzû't-tahhân, değirmencinin öğüttüğü buğdaydan elde edilen belli bir un karşılığında gerçekleştirilen icâre akidir.¹⁴⁷ Bu muamelede buğday sahibi, değirmenciye ücret vermektен aciz olmakta, değirmenci ücretini kendi el emeğiyle elde ettiği undan tahsil etmektedir. Hz. Peygamber'in bu işlemi yasakladığına dâir bir rivayet bulunması¹⁴⁸ ve buğday sahibinin ücreti kendi emeğiyle ödemektен aciz olması gerekçesiyle Hanefî ve Şâfiîler bu muameleyi câiz görmemektedir.¹⁴⁹ Malikî ve

¹⁴¹ Şeyhîzâde, *Mecme'ü'l-enhur*, 1/713-714.

¹⁴² *el-Mevsû'atu'l-fikhiyyetü'l-Küveytiyye*, 38/268.

¹⁴³ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 3/742-743; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 7/784-785; *el-Mevsû'atu'l-fikhiyyetü'l-Küveytiyye*, 38/269.

¹⁴⁴ bk. Süleyman Taş, *Ferâiz (İslâm Miras Hukuku)* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022), 187-188.

¹⁴⁵ bk. TMK, 4721 sayılı, md. 33/2.

¹⁴⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. Süleyman Taş, “Doğal Afetlerde Kaybolan Kimselerin İslâm Hukuku Açısından Durumu”, *Uluslararası Doğal Afetler ve Din Sempozyumu*. ed. İsmail Karagöz (Ankara: İlahiyât, 2024), 194-205.

¹⁴⁷ Serahsî, *el-Mevsû't*, 15/83; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/60; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 5/3821.

¹⁴⁸ Dârekutnî, *Ebü'l-Hasen Alf b. Ömer b. Ahmed, Sünenü Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 3/468 (2985).

¹⁴⁹ Serahsî, *el-Mevsû't*, 15/83; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, 2/60; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 5/3821.

Hanbelilere göre ise; rivayetin sıhhati sabit olmadığından anlaşılın un miktarının belli olması şartıyla buna cevaz verilmiştir.¹⁵⁰

Yurdumuzun birçok bölgesinde buna benzer uygulamalar yaygın şekilde bulunmakta; zeytin, zeytinyağı fabrikasına, çay, çay fabrikasına, susam, tahin fabrikasına bu şekilde verilmekte, genellikle taraflar arasında bir anlaşmazlık yaşanmamaktadır. Cevaz verilmediği takdirde zorluklarla karşılaşılması bir yana bu uygulamayı kaldırmak de mümkün görülmemektedir. Zorluğu giderme ve insanların muamelelerini mümkün mertebe cevaza hamletme prensipleri gereği Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşüne itibar ederek bu muamelelere cevaz vermek daha isabetli görülmektedir.

İhtilafın rahmet oluşu hakkında gerek muâmelât gerekse ibâdât alanında buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Şer'î hüccet ve gerekçeye dayandığı müddetçe amelî meselelerde hata affa mahaldir. Allah'ın itikattaki hatayı affetmediği fakat ameldeki çoğu hatayı affettiği bilinmektedir. Allah Teâlâ, azimetleriyle amel edilmesini sevdiği gibi ruhsatlarıyla amel edilmesini de sever.¹⁵¹ Açık nassın olmadığı yerde zamanın şartlarını göz önünde bulundurarak ümmetin sorunlarına çözüm bulmanın fikhın bir vazifesi olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç

Müslüman bir ferdin fikhî mezheplerden birine bağlı olmasının gerekliliği tartışılmış; İslâm'ın bir şartı olmamakla birlikte herhangi bir Müslümanın belli bir usul dairesinde sahih olarak dini yaşayabilmesi için belli bir mezhebe bağlanması gerektiği genel kabul görmüştür.

Avamın mezhebi soru sorduğu ve cevabına güvendiği müftüsünün mezhebidir. Temel fikh kaynaklarında ve fetva usulüne dâir kaleme alınan eserlerde delil zayıf da olsa körü körüne bir görüşe bağlı kalma anlamına gelen *taassub* yerilmekte, kalbin kanaat getirdiği delilin arkasında durma anlamına gelen *salâbet* ise övülmektedir.

Asıl olan; kişinin, müntesip olduğu mezhebe bağlı kalması olmakla birlikte bazı durumlarda farklı mezhepleri taklid etmesi de mümkündür. Nitekim Allah kullarını bir dine inanmakla mükellef tutmuş fakat herhangi bir mezhebe mecbur etmemiştir.

Kur'an ve sünnette, hakkında açık hüküm bulunmayan fikhî meselelerde müctehidlerin kanaatlerinin farklılık arz etmesi ümmetin faydasıdır. İctihad farklılığı sosyal şartların değişmesiyle karşılaşılın güncel problemleri gidermede rahmet olarak karşımıza çıkmakta ve İslâm şeriatının genel prensiplerinden olan kolaylık, esneklik ve

¹⁵⁰ Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 5/3821.

¹⁵¹ Beyhakî, *Şu'abu'l-ıman*, 3606; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/317 (No. 26472).

uygulanabilirlik özelliklerine katkı sağlamaktadır. Hac ibadetinin îfâsı, kaparo, enflasyon farkı, mahkeme boşamaları, sefer ve hastalık durumunda namazların cem'i bu ihtilafın rahmet oluşunun pratiğe yansıdığı alanlardan sadece bazılarıdır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-îlbâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Aksak, Şeyhmus. *İslâm Hukukunda Açık Artırma (Müzâyede) Akdi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, 2021.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2023. <https://islamsansiklopedisi.org.tr/ictihad>
- el-Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- el-Bekrî, Ebû Bekr ed-Dimyâtî. *İ'ânetu't-tâlibîn alâ halli elfâzi Fetfi'l-mü'în*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır. b.y.: Dâru Tavkı'n-Necât, 1422.
- el-Buhârî, Abdülaziz Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- el-Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî. *el-Fıkhu ale'l-mezâhibi'l-erbaa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Çağrıncı, Mustafa. "Taassub". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Temmuz 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taassup>
- Çeker, Orhan. *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi*. Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 2020.

- Çevik, Mümin. *İslâm Hukukunda İctihad, Mezhep Taassubu ve Osmanlı Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora tezi, 2002.
- Dadaş, M. Bülent. “Bir Fetva Belirleme Yöntemi Olarak Heyet İctihadı ve İslâm Dünyasında Bu Amaçla Kurulan Fıkıh Meclisleri”. *Bilimname* 18 (2015), 311-342.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü Dârekutnî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî. *Hâşiye alâ's-şerhi'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Din İşleri Yüksel Kurulu Başkanlığı”. Erişim 9 Temmuz 2023. <https://kurul.diyaret.gov.tr>
- Ebu'l-Hâc, Salâh Muhammed. *İs'âdü'l-müftî şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*. Amman: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2018.
- el-Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fihâ mine'l-âsâr*. thk. Rüşdî Salih. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, ts.
- Gaznevî, Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî. *el-Hâvî'l-kudsî fi'l-furû'*. thk. Dr. Salih Ali. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2011.
- Haddâdî, Ebû Bekr Ali b. Muhammed. *el-Cevheratü'n-neyyira alâ Muhtasari'l- Kudûri*. Mısır: el-Matbaatü'l-Hayriyye. 1322.
- Hallaq, Wael. “İctihat Kapısı Kapandı mı?” çev. Kamil Yelek-Enes Eryılmaz, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 457-503.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim. *Mülteka'l-ebhur*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- el-Heytemî, İbn Hacer Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî. *Tuhfetü'l-Muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'-Kübrâ, 1983.
- Hocaoğlu, Mustafa. “Hayızlı-Cünüb Kimseler Ve Kur'an Tilaveti”. *DEÜİFD*, 28 (2008), 11-30.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebü's-Seâdât el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisi'r-rasûl*. thk. Abdulkadir Arnavut. Beyrut: Mektebetü'l-Hulvân, 1969.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddu'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*. thk. Şenol Saylan. İstanbul: Merkezü'l-buhûsi'l-İslâmiyye, 2020.
- İbn Âbidînzâde, Alâüddîn Muhammed b. Muhammed Emîn b. Ömer el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *el-Hediyetü'l-Alâiyye*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2002.
- İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî. *et-Takrîr ve't-tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü Kahire, 1968.
- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *Şerhu'l-Kebîr alâ metni'l-Mukni'*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbn Mâze, Ebu'l Meâlî Burhaneddin Mahmud b. Ahmed. *el-Muhîtu'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Nüceym, Zeyneddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- İbn Receb el-Hanbeli, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *er-Reddü ala men ittebe'a ğayra'l-mezâhibi'l-erbe'ati*. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1999.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. Dâru'l-Hadîs: Kahire, 2004.
- Kallek, Cengiz. "Kaparo", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaparo>
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî. *el-Furûk*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, ts.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm Hukukunda İctihad*. İstanbul: İfav Yayınları, 1996.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kaya, Eyüp Sait. "Taklid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taklid--fikih>
- Kaya, Eyüp Sait. "Telfik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 24 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/telfik--fikih>
- Keleş, Yunus. "Hayız Halinde Olan Kadınların Kur'an-ı Kerim'e Dokunması Ve Okuması İle İlgili Hükümler". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 17 (2011), 427-450.
- el-Kürdî, Muhammed Emin el-Erbilî. *Tenvîru'l-kulûb*. thk. Muhammed Ali İdlibî. Haleb: Dâru't-Türasi'l-İslâmî, 1993.
- Mergînânî, Burhaneddîn Ali b. Ebî Bekr el-Ferğânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ*. thk. Talal Yusuf. Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.
- el-Mervezî, Ebû Abdillâh, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şu-ayb Arnavut vd. Lübnan: Müessesetü'r-risale, 2001.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb şerhu'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- el-Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtar*. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.

- el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyyetü'l-Küveytiyye*. Küveyt: Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, 1986.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz b. Ali. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*. 2 Cilt. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Morovî, Muhammed b. Abdülazîm el-Mekkî er-Rûmî İbn Molla Ferruh. *el-Kavlü's-sedîd fi ba'di mesâilil-ictihadi ve't-taklid*. Küveyt: Dâru'd-Da'vet, 1988.
- Muhyiddîn, Abdülhamid. *el-Ahvâlû's-şahsiyye fi-ş-şer'ati'l-İslâmiyye*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.
- Ebü'l-Hüseyn, Müslim b. el-Haccâc Müslim. *el-Câmiu's-Sahîh*, (1-5). 5 Cilt. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.)
- el-Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî. *Muhtasarü'l-Müzenî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- en-Nâblusî, Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl. *Hulâsatü't-tahkik fi beyâni hükmi't-taklidi ve't-telfik*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2017.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddin Yahya b. Şeref. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Onat, Hasan – Kutlu, Sönmez. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 10. Basım, 2021.
- Olgaç, Senâi. *Kazâi ve İlmî içtihatlarla Türk Borçlar Kanunu ve İlgili Özel Kanunlar*. Ankara: Şark Matbaası, 1969.
- es-Saîdî, Ali b. Ahmed el-Adevî. *Hâşiyetü'l-adevî alâ şerhi Kifâyeti't-t-tâlibi'r-Rabbânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- es-Sa'lebî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Abdürrezzak Afîfî. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed. *el-Mekâsîdü'l-hasene*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1985.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr eş-Şâfiî. *ed-Dürerü'l-müntesira fi'l-ehâdisi'l-müştehirâ*. Riyad: İmadetü Şüûni'l-Mektebât, ts.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1990.
- eş-Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî el-Mısrî. *el-Mîzânü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Şeyhîzâde Dâmâd, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman. *Mecme'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.

- Takiy Osmanî, Muhammed. *Usulü'l-iftâi ve âdâbuhu*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2014.
- Tayyar, Abdullah b. Muhammed vd. *el-Fıkhü'l-müeyesser*. Riyad: Medâru'l-Vatan, 2011.
- Taşköprizâde Kemâleddin Efendi. *'Uddetü ashâbi'l-bidâyeti ve'n-nihâye fî tecridi mesâili'l-Hidâye (Udde)*. thk. Süleyman Taş. İstanbul: İrşad Kitabevi, 2021.
- Taş, Süleyman. *Ferâiz (İslâm Miras Hukuku)*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2022.
- Taş, Süleyman. "Doğal Afetlerde Kaybolan Kimselerin İslâm Hukuku Açısından Durumu". *Doğal Afetler ve Din Sempozyumu*. ed. İsmail Karagöz. Ankara: İlâhiyât, 2024, 194-205.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevre. *el-Câmiu'l-kebîr*. 6 Cilt. thk. Beşşar Avvâd Marûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İstidlâl (Kelâm)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istidlal>
- Yıldırım, Mustafa. *Mecelle'nin Külli Kaideleri*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*. İstanbul: Dersaadet, 1976.
- ez-Zeyla'î, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kahire: Bulak, 1313.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*. Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, ts.